

Východokarpatský región a formovanie jeho duchovnej a kultúrnej diverzity

R. Matlovič, R. Ištók: The Eastern Carpathians Region and Forming of its Spiritual and Cultural Diversity. Život. Prostr., Vol. 32, No. 2, 98–103, 1998.

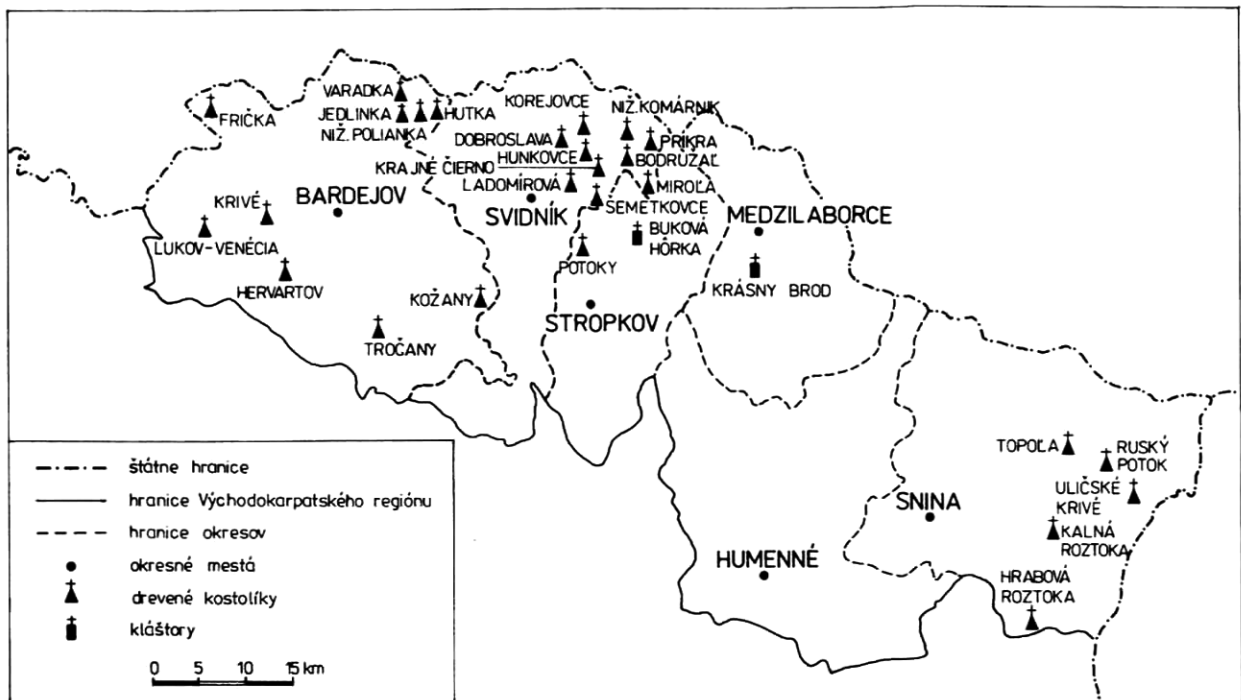
The Eastern Carpathians region is characterized by its peripheral position within the frame of superior geopolitical formations, the component of which it was. This feature typical for this area in the course of its historical development was the consequence of traditional economical backwardness of the region. On the other hand this position resulted in overlap of different cultural and confessional systems. Exactly in this region there have been formed religious and cultural borders between Western and Eastern Europe appearing not only in confessional and ethnical differences, but also in diversity of life style, as well as material and religious culture. This fact is proved by the gradual decrease of typical signs of the West-Christian culture and increase of the East-Christian culture in the direction from west to east. The main bearer of peculiarities and individual features of the region, in spite of Slovak dominancy, from the aspect of nationality became Ruthens and Ukrainians and from the aspect of religion Greek Catholic and Orthodox Churches. They present the identity of the Eastern Carpathians region in Slovak context. This identity raised in the process of interference of religious and cultural diversity of the region. One of the effects of this interference is the relatively high degree of tolerance of people living here.

Historicko-geografický vývin Východokarpatského regiónu nevedol nikdy k vytvoreniu zjednocujúceho správneho celku na tomto území. Región leží v severnej časti Šariša a Zemplína. Ako určujúci integračný faktor možno použiť geomorfologické členenie územia, čiže stotožniť región s geomorfologickou provinciou Východné Karpaty, ktorú tvorí Vihorlatsko-gutinská oblasť, Poloniny a Nízke Beskydy. Rešpektujúc súčasné územno-správne členenie budeme pod Východokarpatským regiónom rozumieť územia okresov Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Humenné a Snina.

Východokarpatský región charakterizuje periférna poloha v historickom kontexte geopolitických útvarov, ku ktorým patrila. Dôsledkom bola jeho tradičná hospodárska zaostalosť. Na druhej strane, poloha na styku sfér vplyvov rozličných štátov a na vojensko-obchodných trasách spôsobila, že tento región neblaho zasiahli takmer všetky významnejšie vojnové udalosti: vpád Tatarov, maďarských kmeňov, napoleónske vojny, 1. a 2. svetová vojna. Kontaktná zóna vplyvov rozličných kul-

túr značne ovplyvnila osídľovacie procesy a formovanie duchovnej a kultúrnej diverzity tejto oblasti.

Najstaršie osídlenie regiónu sa viaže na eneolit, keď boli Nízke Beskydy pomerne husto osídlené ľuďmi východoslovenských mohýl. V mladšej bronzovej a halštatskej dobe sa postupne osídľovali aj územia na horných tokoch Tople, Ondavy, Laborca a Cirochy. V neskoršom období toto osídlenie upadlo. Prvé prejavov slovanského osídlenia oblasti sú známe zo 7.–9. storočia, najmä z údolia Laborca a Tople. Charakter tohto osídlenia a geopolitické začlenenie územia hodnotí historiografia značne kontroverzne. V období Veľkej Moravy sa región ocitol na východnej periférii sféry jej vplyvu (Čaplovič, 1995). Do tohto obdobia spadá aj christianizácia regiónu. Veľkomoravské vplyvy sa tu však pravdepodobne prelínali s vplyvmi Kyjevskej Rusi. Z etnického hľadiska šlo o prechodné kontaktné územie medzi Slovienmi (predchodcami Slovákov) a Bielymi Chorvátmi usadenými východnejšie, najmä v dnešnom Zakarpatsku, ktorí určitý čas geopoliticky podliehali aj

Východokarpatský región

ingerencii Bulharskej ríše (Sopoliga, 1992). Bielych Chorvátov považujú niektorí bádatelia za predchodcov Rusínov a časť z nich sa domnieva, že sú autochtónnym obyvateľstvom Východokarpatského regiónu (Krasowski, 1992). S väčšou istotou však možno osídlenie Východokarpatského regiónu, najmä jeho severnej a severovýchodnej časti, považovať za riedke a málo významné. Situácia sa nezmenila ani po príchode Maďarov a postupnom začleňovaní tejto oblasti do Uhorského kráľovstva v 11.–13. storočí. Osídľovacie procesy nižších polôh regiónu boli založené na zvykovom práve a nemeckom emfyteutickom práve (*emfyteuza* – forma dedičného nájmu cudzích kolonistov). V dolinách Tople a Ondavy sa čulý osídľovací ruch datuje od začiatku 14. storočia. V tomto období sa v trhovej osade Bardejov usadila početnejšia skupina nemeckých kolonistov, ktorá výrazne prispela k jej premene na slobodné kráľovské mesto. Od druhej polovice 13. storočia preniklo na toto územie prvé rusínske roľnícke obyvateľstvo z Haliče a Vladimírsko-Volynského kniežatstva, ktoré sa tu usadzovalo ešte na báze aplikácie nemeckého práva (Beňko, 1985). Zahusťovanie osídlenia, najmä v severných a vyššie položených oblastiach, priniesla až valašská kolonizácia. Reinfuss (1992) ju nazýva valaško-rusínskou kolonizáciou a rozlišuje v jej rámci dve nezávislé vlny. Prvú vlnu, spadajúcu do 14. storočia,

spája s príchodom balkánskych pastierov, ktorí osídlili celé územie našich Karpát až po hranice s Moravou a Sliezscom. V druhej vlne, prebiehajúcej od 15. do začiatku 17. storočia, začal prevažovať rusínsky etnický element, ktorý osídlil Východokarpatský región a prenikol i západnejšie do severného Spiša (Beňko, 1985). V 16. storočí sa predpokladá plná rutenizácia valašského obyvateľstva v našom regióne, ako aj slovakizácia, polonizácia a bohemizácia valašského obyvateľstva v oblastiach na sever a západ od Spiša (Parczewski, 1992). Rozdiel medzi oboma vlnami spočíval aj v spôsobe postupu osídľovania. Kým Valasi sa posúvali pozdĺž horských chrbátov v rovnobežkovom smere, Rusíni postupovali údoliami riek v poludníkovom smere. Tento faktor sa uplatnil v neskoršom formovaní národopisnej diverzity rusínskeho obyvateľstva, prejavujúcej sa dodnes. Rusíni sa členia na viaceré etnografické skupiny, z ktorých sa na území Východokarpatského regiónu nachádzajú Lemkovia a Bojkovia (Pujďaci). Huculi sa vyskytujú až v Zakarpatsku. Prechodnou formou sú Sotáci. Najrýchlejšie prejavy lemkovského osídlenia sa viažu na 10–30 km pohraničný pás pozdĺž slovensko-poľskej hranice, tiahnuci sa na západ od horného toku Udavy až po západný okraj Východokarpatského regiónu a ďalej až po údolie Popradu. V nárečí Lemkov badať okrem rusínskych a ukrajinských prvkov i vplyvy

poľské a slovenské. Pujďaci (Bojkovia) sú osobitnou skupinou, ktorá sa v regióne najvýraznejšie prejavila na krajnom severovýchode, čiže na východ od horného toku Udavy a sever od horného toku Cirochy. Do bojkovského územia patrí Ruská, Uličská, Ublianska a Podhorodská dolina. V nárečí Pujďakov je už viac ukrajinských prvkov, menej poľských a slovenských. Sotáci sú osobitnou skupinou, líšiacou sa od ostatných dialektom, zvykmi i stavbou tela. Pravdepodobne ide o prechodnú skupinu medzi Rusínmi, Poliakmi a Slovákmi. Vyskytujú sa v doline Laborca, Udavy a Cirochy, severovýchodne od Humenného a v okolí Sobraniec (už mimo Východokarpatského regiónu).

Z religiózneho hľadiska bolo obyvateľstvo tejto oblasti spočiatku pod vplyvom východnej kresťanskej kultúry. Po vzniku Uhorska, a najmä po nástupe Anjouovcov na uhorský trón, úplnú dominanciu nadobudla orientácia na západ a väčšina obyvateľstva sa hlásila k rímskokatolíckemu vierovyznaniu. Posilnenie pravoslávneho elementu priniesla valašská kolonizácia. V západnej časti regiónu sa v 16. storočí výrazne presadil vplyv reformácie, najmä vďaka nemeckému obyvateľstvu. Jej strediskom v regióne bol Bardejov, odkiaľ sa rozšírila do okolitých dedín ležiacich v údolí Tople až po Giraltovcu a ďalej na juh mimo územia Východokarpatského regiónu. Evanjelici a. v. sa tu udržali aj po rekatolizačnom zásahu Habsburgovcov, ktorí uplatňovali zásadu "*cuius regio, eius religio*". Strediskom rekatolizácie v regióne bolo Humenné, ktoré bolo už predtým duchovným strediskom rímskokatolíkov vďaka františkánskej latinskej škole. Začiatkom 17. storočia tu Drugetovci podporili založenie jezuitského kolégia, neskôr bolo preložené do Užhorodu. Po podpísaní Užhorodskej únie r. 1646 sa postupne všetci pravoslávni obyvatelia Východokarpatského regiónu preorientovali na gréckokatolícke vyznanie. Najvýznamnejším ohniskom šírenia východokresťanskej kultúry v tejto oblasti a duchovným centrom gréckokatolíkov bol baziliánsky kláštor v Krásnom Brode pri Medzilaborciach, existujúci zrejme od 14. storočia. Znáмым duchovným a pútnickým strediskom gréckokatolíkov sa od polovice 18. storočia stal baziliánsky kláštor na Bukovej hôrke nad Malými Bukovcami. Po založení gréckokatolíckeho biskupstva v 19. storočí v Prešove sa do tohto mesta začalo presúvať ťažisko duchovného a kultúrneho života gréckokatolíkov.

Ďalšie spestrenie etnickej, kultúrnej a duchovnej diverzity Východokarpatského regiónu priniesol príchod židovského obyvateľstva v 18. a 19. storočí. Židia sem prenikli zo susednej Haliče. Významnými sídelnými, hospodárskymi a kultovými strediskami Židov sa stali Zborov, Giraltovcu, Kurima, Raslavice, Šiba, Cigeľka, Humenné, Snina a Stropkov. Stropkov patrilo medzi najsilnejšie chasidské centrá na Slovensku. Bardejov, ako

reprezentant slobodných kráľovských miest, ktoré sa tradične bránili voči usadzovaniu Židov, sa stal jedným z prvých, ktoré dovolili ešte pred Jozefínskymi reformami usadiť sa Židom. Dodnes nám to pripomína židovské suburbium na severozápadnom okraji historického jadra s veľkou synagógou a ďalšími kultovými stavbami (Kónya, 1997). Iným etnikom, ktorého výskyt možno v regióne vo väčšej miere zaznamenať v 18.–19. storočí, boli Rómovia, hoci prvýkrát sa tu objavili zrejme už v 14. storočí, najmä na západe.

V druhej polovici 19. storočia sa vo Východokarpatskom regióne začali vypuklo prejavovať dôsledky jeho periférnej polohy. Výrazné ekonomické zaostávanie a nedostatok pracovných príležitostí viedol tunajšie obyvateľstvo k hľadaniu možností obživy v iných oblastiach. Prejavovalo sa to jednak sezónnou dochádzkou za prácou do južnejších oblastí Uhorska, ako aj vysťahovalectvom do zámoria. Vystahovalecká vlna trvala až do konca 20. rokov 20. storočia.

Z hľadiska sledovania kultúrnej diverzity regiónu sú významné efekty reemigrácie. Reemigranti priniesli zo zámoria okrem nových progresívnejších postupov v poľnohospodárstve a povozníctve i financie na zlepšenie kultúry bývania, ale aj nové myšlienky. V USA si viac uvedomili svoju národnú identitu. Viacerí gréckokatolíci pod vplyvom reemigrantov konvertovali na pravoslávie, a to aj napriek prenasledovaniu uhorskou vládou. Pravoslávne hnutie podnietil i prechod gréckokatolíkov na gregoriánsky kalendár a snaha biskupa Štefana Nováka o zavedenie latinky namiesto cyriliky. Do r. 1920 sa pravoslávie presadilo v Becherove, Chmeľovej, Stebníku, Varadke a Nižnej Polianke. Skutočným strediskom pravoslávia sa stal Svidník a kláštor v Ladozírovej. V r. 1935 bolo v regióne už 18 pravoslávnych kostolov so 6000 farníkmi. Tento rozmach pravoslávia bol dôsledkom nových politických podmienok. Dominantnosť gréckokatolíckej cirkvi sa spájala so starým režimom za Uhorska, zatiaľ čo pravoslávie sa považovalo za pravú vieru Rusi.

Druhá svetová vojna a povojnové obdobie priniesli viaceré nové tendencie, ktoré sa dotkli kultúrnej a duchovnej oblasti. Židovský element sa z regiónu vytratil v dôsledku masových deportácií do koncentračných táborov, ako aj povojnovej emigrácie do Izraela. Drastické zásahy do duchovného života regiónu prinieslo obdobie budovania socializmu. Najpríznačnejšie tu boli procesy dekatolizácie a ukrajinizácie. Prvý proces odštartoval Prešovský sobor r. 1950, ktorý spôsobil likvidáciu gréckokatolíckej cirkvi a nútený prestup veriacich na pravoslávie. Ukrajinizáciu definitívne presadila vládnúca Komunistická strana Slovenska r. 1952, keď sa do škôl pre Rusínov povinne zaviedol ukrajinský jazyk. Vznikli i viaceré ukrajinské spoločenstvá, vzdelávacie a kultúrne inštitúcie, umiestnené v Prešove. Na území

Východokarpatského regiónu založili r. 1956 Múzeum ukrajinskej kultúry v Krásnom Brode, ktoré sa neskôr presťahovalo do Svidníka. Napriek masívnej podpore vlády neboli výsledky dekatolizácie a ukrajinizácie z jej hľadiska uspokojivé. Vo väčšej miere viedli tieto násilné procesy skôr k národnej asimilácii Rusínov, ktorí sa začali hlásiť k slovenskej národnosti. V náboženskej oblasti mnohí gréckokatolíci uprednostnili rímskokatolícku cirkev pred pravoslávnu (Magocsi, 1994). Určitá časť obyvateľstva sa zaradila k ateistom. Čiastočnú obnovu gréckokatolíckej cirkvi priniesli reformy r. 1968, úplnú až "nezná" revolúcia r. 1989. Porevolučné obdobie prinieslo aj oživenie činnosti rusínskej menšiny. Úsilie novovzniknutej Rusínskej obrody viedlo ku kodifikácii spisovného rusínskeho jazyka. Na druhej strane sa naďalej uplatňuje proukrajinská orientácia, reprezentovaná Zväzom Rusínov-Ukrajincov v SR.

Z výsledkov sčítania obyvateľstva r. 1991 vyplýva, že v národnostnej štruktúre dominujú Slováci, ktorí tvoria 87,7 % obyvateľstva, ich podiel klesá smerom na sever a severovýchod regiónu. Rusíni tvoria 5,3 % obyvateľstva. Ak ich sledujeme spoločne s Ukrajincami, tak až 9,2 % obyvateľstva regiónu. Koncentrujú sa v pohraničnom páse pozdĺž hraníc s Poľskom a Ukrajinou. V religióznej štruktúre obyvateľstva majú najvýznamnejšie postavenie rímskokatolíci (48,8 %). Najvýraznejšie sú zastúpení v južnej časti okresu Bardejov a Stropkov a v okrese Humenné. Na druhom mieste sú gréckokatolíci (22,4 %), ktorých podiel je vysoký najmä v severnej a východnej časti regiónu (severnej časti okresu Bardejov, v okrese Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Snina). Pravoslávni tvoria 8,6 % obyvateľov regiónu, pričom výrazné zastúpenie majú v severnej časti okresu Svidník, v okresoch Medzilaborce a Snina a niektorých obciach v severnej časti bardejovského okresu. Evanjelici a. v. tvoria 3,7 % obyvateľstva a vyskytujú sa v strednej a juhovýchodnej časti okresu Bardejov a južnej časti okresu Svidník (okolie Gíraltoviec). Zvyšná časť obyva-

teľstva (16,5 %) sa radí k bezkonfesijným, ostatným a nezisteným. Práve kategória nezistených môže byť v tomto regióne indikátorom religióznej dezorientácie obyvateľstva niektorých obcí, postihnutých spormi medzi gréckokatolíckimi a pravoslávnyimi.

Rusíni a Ukrajinci z aspektu národnostného, gréckokatolíci a pravoslávni z aspektu náboženského sú hlavnými nositeľmi svojráznych črt duchovného života, materiálnej a nemateriálnej kultúry, ktoré navonok reprezentujú identitu Východokarpatského regiónu v slovenskom kontexte. Významným materiálным prejavom kultúrnej diverzity tohto regiónu sú drevené kostolíky, ktoré sa bezprostredne viažu na špecifické geografické prostredie. Hlavným ovplyvňujúcim faktorom boli rozsiahle lesy poskytujúce lacný stavebný materiál, ale uplatnila sa aj skúsenosť a zručnosť tunajšieho obyvateľstva v spracovaní dreva. Staršie kostolíky sú vybudované z červeného smreka. U novších prevažuje smrekové a jedľové, zriedkavejšie tisové drevo. Z konštrukčného hľadiska ide o pravouhlé alebo polygonálne zrubové stavby, iba v prípade niektorých zvoníc a pri ohraničení sekundárnych priestorov sa uplatnila stĺpová konštrukcia. Ako strešná krytina sa používal šindeľ. Drevené kostolíky možno považovať za dominanty v rurálnom sídelnom prostredí, a to nielen pre ich mohutnosť, ale aj umiestnenie v krajine. Väčšinou sú situované izolovane od ostatnej obytnej zástavby, na návršiach alebo okrajoch dedín. Predstavujú zväčša ohradené areály pozostávajúce z vlastného kostolíka (cerkvi), zvonice a cintorína. Z troch typov drevených sakrálnych stavieb na Slovensku sa vo Východokarpatskom regióne vyskytujú dva. Prvý typ predstavuje rímskokatolícky kostol sv. Františka v Hervartove z prelomu 15. a 16. storočia, ktorý je najstarším zachovaným dreveným kostolom na Slovensku. Ostatné drevené sakrálné stavby regiónu patria k tretiemu typu a sú to kostoly východného obradu (gréckokatolícke a pravoslávne), ktorých výstavbu ovplyvnila východná (by-

Tab. 1. Národnostná štruktúra obyvateľstva Východokarpatského regiónu r. 1991

Okres	Počet obyvateľov						
	Spolu	Slováci [%]	Rusíni [%]	Ukrajinci [%]	Rómovia [%]	Česi [%]	Ostatní [%]
Bardejov	70 991	90,7	2,4	2,1	4,2	0,3	0,3
Stropkov	19 904	91,9	3,5	1,8	2,2	0,4	0,2
Svidník	32 107	81,0	11,3	5,1	1,9	0,4	0,3
Medzilaborce	13 122	57,7	24,9	15,3	1,0	0,7	0,4
Humenné	63 011	93,3	2,7	1,6	1,1	0,8	0,5
Snina	38 593	86,4	4,3	7,1	1,3	0,6	0,3
Región spolu	237 728	87,7	5,3	3,9	2,3	0,5	0,3

Drevený kostolík východného obradu lemkovského subtypu s dominanciou západnej veže v Bodrudžali

zantská) kultúra. Ide o vrchol ľudovej umeleckej a architektonickej tvorby Rusínov na našom území. Tieto stavby charakterizuje trojpriestorovosť a trojvežatosť, v niektorých prípadoch dvojvežatosť. Ich podstatná časť patrí k lemkovskému subtypu, pre ktorý je príznačná dominancia západnej veže, postavenej nad babincom (Kovačovičová-Puškárová, Puškár, 1971). Tieto stavby, pochádzajúce zväčša zo 17. a 18. storočia, nachádzame vo Fričke, Jedlinke, Kožanoch, Krivom, Lukove-Venecii a Tročanoch (v okrese Bardejov), Hrabovej Roztoke, Kalnej Roztoke, Ruskom Potoku, Topoli, Uličskom Krivom (v okrese Snina), Potokoch (v okrese Stropkov), Bodrudžali, Dobroslave, Hunkovciach, Korejovciach, Krajnom Čierne, Ladimírovej, Miroli, Príkrej a Šemetkovciach (v okrese Svidník). Viaceré kostolíky boli premiestnené do skanzenov alebo múzeí v Bardejovských kúpeľoch, Humennom, Svidníku, Starej Lubovni, Košiciach (z Malej Poľany, Mikulášovej, Zboja, Kožuchoviec, Matysovej, Novej Polianky a Novej Sedlice). Odlišným subtypom je bojkovský, pre ktorý je príznačná dominancia prostrednej veže nad loďou. Jediným v regióne je bojkovský kostolík Ochrany Bohorodičky z r. 1938 v Nižnom Komárniku. Za osobitný subtyp možno považovať drevené kostolíky vybudované na mieste starších sakrálnych stavieb, zničených počas 1. svetovej vojny (v Hutke, Varadke, Vyšnej Polianke). Zjednocujúcou črtou lemkovských a bojkovských kostolov je bohatá výzdoba s citom pre harmóniu s okolitým prostredím. Dominant-

ným funkčným a výtvarným elementom interiéru býva ikonostas. Celkovo možno kostolíky považovať za prejav kresťanskej striedmosti v praxi, vyplývajúcej najmä z ekonomickej situácie regiónu (Sopoliga, Dugas, 1996). Iným prejavom kultúrnej identity regiónu je Múzeum moderného umenia Andyho Warhola v Medzilaborciach, ktoré možno zároveň považovať za "kultúrnu reemigráciu".

Sumarizáciu základných súradníc formovania duchovnej a kultúrnej diverzity Východokarpatského regiónu možno uzavrieť tým, že práve na tomto území sa formovali duchovné a kultúrne hranice medzi západnou a východnou Európou, prejavujúce sa nielen v konfesijných a etnických odlišnostiach, ale aj v diverzite životného štýlu, materiálnej i duchovnej kultúry. Svedčí o tom postupný pokles typických znakov západokresťanskej a nárast znakov východokresťanskej kultúry v smere západ –

východ. Napriek dominancii slovenského obyvateľstva, nositeľmi svojrázu a individuálnych črt regiónu sa stali Rusíni a Ukrajinci, pre ktorých je toto hlavná sídelná oblasť na Slovensku. Prirodzene, táto identita sa rodila v procese interferencie duchovných a kultúrnych vplyvov iných elementov, ktoré participovali na formovaní dnešnej duchovnej a kultúrnej diverzity regiónu. Jedným z efektov tejto interferencie je i pomerne vysoký stupeň tolerancie tunajšieho obyvateľstva. Napriek určitým interkonfesijným a intersociálnym treniciam, nepovažujú ich za problémy, ktoré by významne ovplyvňovali každodenný život. Pre väčšinu obyvateľov nie je identita jednotlivých národnostných a religióznych skupín zdrojom napätia a konfliktov (Ira, 1996).

René Matlovič
Robert Ištók

Literatúra

- Beňko, J., 1985: Osídlenie severného Slovenska. Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 316 pp.
 Čaplovič, D., 1995: Vývoj štruktúry osídlenia vo včasnom a vrcholnom stredoveku na východnom Slovensku. Geographia Slovaca, 9, p. 13–22.
 Grešlík, V., 1994: Ikony Šarišského múzea v Bardejove. Ars Monument Bratislava, 95 pp.

- Ira, V., 1996: Etnická a religiózna štruktúra obyvateľstva východného Slovenska a percepcia etnických a religióznych napätí. *Geograf. Cas.*, 48, 1, p. 13–34.
- Kónya, P., 1997: Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývinu. Metodické centrum Prešov, 78 pp.
- Kovačovičová-Puškárová, B., Puškár I., 1971: Derevjani cerkvi schidnogo obrjadu na Slovaččini. *Naukovij zbirnik Muzeju ukrajinskoj kulturi v Svidniku*, 5, SPN Bratislava–Prešov, 519 pp.
- Krasowski, I., 1992: Problem autochtonizmu Rusinów w Beskidzie Niskim. In Czajkowskij, J. (ed.): *Lemkowie w historii i kulturze Karpat*. I. Rzeszów, p. 381–386.
- Magocsi, P. R., 1994: Rusíni na Slovensku. *Rusínska obroda Prešov*, 214 pp.
- Parczewski, M., 1992: Geneza Lemkowszczyzny w swietle wyników badan archeologicznych. In Czajkowskij, J. (ed.): *Lemkowie w historii i kulturze Karpat*. I., Rzeszów, p. 11–25.
- Reinfuss, R., 1992: Związki kulturowe po obu stronach Karpat w rejonie Lemkowszczyzny. In Czajkowskij, J. (ed.): *Lemkowie w historii i kulturze Karpat*. I., Rzeszów, p. 167–182.
- Sopoliga, M., 1992: Granice i główne cechy kultury Lemków w południowo-wschodniej Slowacji. In Czajkowskij, J. (ed.): *Lemkowie w historii i kulturze Karpat*. I., Rzeszów, p. 249–265.
- Sopoliga, M., Dugas, D., 1996: *Perly Ľudovej architektúry*. Dino Prešov, 127 pp.

RNDr. René Matlovič, PhD. (1967), odborný asistent
 RNDr. Robert Ištók, CSc. (1957), odborný asistent
 Katedra geografie a geokológie Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, Ulica 17. novembra 1, 081 16 Prešov

Deontológia alebo teleológia v etike?

Problém deontológie a teleológie je jedným z dôležitých problémov etiky. Od pochopenia tohto problému závisí správne určenie etických noriem. Mnohým nesprávnym záverom v etike sa dá podľa nášho názoru vyhnúť, keď sa správne pochopí tento vzťah.

Termín **deontológia** je odvodený z gréckych slov *deon*, čo znamená "povinnosť, to, čo sa má, čo sa musí urobiť" a *logos*, čo znamená "učenie, veda". Deontológia je teda **veda o tom, čo je mravnou povinnosťou človeka**. Naproti tomu termín **teleológia** je odvodený z gréckych slov *telos*, čo znamená "cieľ, účel" a opäť *logos*. Teleológia je teda **veda o tom, čo je eticky účelné**.

Na prvý pohľad sa tieto dva etické princípy zdajú protirečivé, vzájomne sa vylučujúce. Buď platí jeden z týchto princíпов, alebo druhý. Nemôžu platiť oba naraz. A skutočne, ak sa deontológia chápe absolútne, vylučuje teleológiu. Ak mám presne určené, čo mám vykonať, nemôžem uvažovať o tom, nakoľko je to účelné, ale musím to urobiť, lebo je to prikázané. **Deontológia je teda etika povinnosti**. Na druhej strane teleológia, ak sa chápe absolútne, vylučuje deontológiu. Ak vychádzam z toho, čo je účelné vykonať, nemôžem vždy splniť to, čo je všeobecne mravne prikázané. **Teleológia je teda etika dobra**, či už dobra osobného (hedonizmus, etika egoizmu), alebo dobra celku (utilitarizmus, kon-

zekvencionalizmus). Bohužiaľ, mnohokrát sa deontológia a teleológia v etike chápu takto extrémne, absolútne.

Absolútne chápaná extrémna deontológia je vlastne rigorózna morálka mravných prikázaní a noriem, ktorá nepozná výnimky. Bez ohľadu na to, aký to bude mať vplyv, prikázanie treba splniť. V extrémnej deontológii sa povinnosť považuje za nezávislú od mravného dobra. Povinnosť treba plniť pre povinnosť samu. Prikázanie je posvätné a nemožno ho nesplniť. Ak sa príslušné prikázania nachádzajú napísané v posvätných knihách určitého náboženstva (Biblii, Koráne), tým viac vyniká ich bezpodmienečná záväznosť.

Mnohí (a to najmä teologickí) etici glorifikujú takúto rigoróznou etiku morálnej povinnosti a bezpodmienečného splnenia mravného príkazu a nesprávne ju chápu ako morálnu zásadovosť. Tým, ktorí by chceli pri plnení morálnej povinnosti prihliadať aj na situáciu, na dosiahnutie určitého dobra (teleológiu), vytykajú mravný liberalizmus. Nepoznať výnimky pri plnení morálnych povinností považujú za vyššiu morálku.

Predstaviteľmi rigorózne etiky povinnosti boli v Kristovej dobe farizeji a zákonníci. Vychádzali z predpokladu, že prikázanie Mojžišovho zákona sa musí bezpodmienečne splniť.

S extrémne pochopenou deontológiou sa stretáme